

У статті розглянуто проблему розвитку теорії та практики самостійної роботи студентів у навчальному процесі вищих закладів освіти на основі історико-педагогічного аналізу вітчизняних науково-педагогічних видань другої половини XIX – початку XX ст.

Ключові слова: самостійна робота, самонавчання, історичний аналіз, дидактична думка, вітчизняна педагогіка, наукові праці.

Валентина БЕНЕРА

Отражение проблемы самостоятельной работы студентов в отечественной педагогической мысли (вторая половина XIX – начало XX в.)

В статье рассмотрена проблема развития теории и практики самостоятельной работы студентов в учебном процессе высших учебных заведений на основе историко-педагогического анализа отечественных научно-педагогических изданий второй половины XIX – начала XX века.

Ключевые слова: самостоятельная работа, самообучение, исторический анализ, дидактическая мысль, отечественная педагогика, научные труды.

Valentyna BENERA

The view on the problem of students' self-work in the native pedagogical conception (the second half of the XIXth – the beginning of the XXth century)

The article dwells on the problem of the development of the theory and practice of students' self-work in the educational process in higher educational establishments based on the historical-pedagogical analysis of the native scientific and pedagogical research papers of the second half of the XIXth – the beginning of the XXth century.

Keywords: self-work, self-study, historical analysis, didactic conception, native pedagogics, scientific research papers.

Навчальне телебачення: погляд у минуле (На матеріалах фахових педагогічних видань України 50–80-х років XX ст.)

Олена КРУТЬКО,

аспірант Луганського національного університету імені Тараса Шевченка

У сучасній дидактиці поняття наочності стосується передусім зорових та слухових видів сприйняття. Одним із видів наочності є технічні засоби навчання (ТЗН), які надають величезні можливості для вдосконалення навчального процесу та створення умов для активізації пізнавальної діяльності учнів. Однією з характерних ознак ТЗН є високий ступінь інформативності, вони дають змогу проникнути в глибину досліджуваних явищ, забезпечують більшу наочність навчання, сприяють інтенсифікації навчально-виховного процесу, підсилюють емоційність сприйняття матеріалу. Тому пошук шляхів підвищення ефективності застосування технічних засобів навчання в освітньому процесі є завжди актуальним.

Принцип наочності в навчанні обґрунтували М.Скаткін, І.Лернер, Д.Ельконін, М.Данилов, Л.Занков, Є.Полат, Л.Фрідман та інші.

Визначення поняття «технічні засоби навчання», їхня роль, структура, функції, вимоги до них були предметом досліджень як українських, так і зарубіжних педагогів: О.Адаменко, М.Духовної, І.Дриги, Л.Прессмана, М.Падія, О.Міхнушова та інших. Спеціальному вивченню підлягали різні аспекти досліджуваної проблеми: місце і роль наочності в навчальному процесі (В.Євдокимов, І.Федоренко, В.Паламарчук, М.Сазонов); впровадження екранно-звукових засобів у навчальний процес (В.Волинський, Л.Литвинова, З.Шалік); ТЗН, кабінети ТЗН, обладнання аудиторій (В.Козін, І.Дрига,

В.Писаренко); телебачення та наукові кінофільми на уроках (Г.Редько, О.Яковлева, Д.Полторак, Л.Чашко, А.Сердюк).

Метою статті є розгляд проблем впровадження навчального телебачення в освітній процес загальноосвітньої школи в 50–80-ті роки минулого століття. До сьогодні проблеми технічних засобів навчання і, зокрема, навчального телебачення не були предметом спеціального дослідження. Основою аналізу процесу впровадження навчального телебачення в школах України в другій половині XX ст. стали науково-педагогічні журнали. Але упродовж досліджуваного нами періоду кількість таких періодичних видань у країні була незначною. Ми детально проаналізували публікації часопису

«Радянська школа» з 1950 до 1989 року. Цей журнал мав значний наклад і був популярним як серед науковців, так і серед освітян-практиків. Крім того, було взято до уваги статті в часописах «Українська мова та література в школі», «Русский язык и литература в школах УССР», «Початкова школа».

У кінці 50-х – на початку 60-х років ХХ ст. бурхливими темпами розвивалося телебачення. Саме в ці роки використання телебачення як засобу унаочнення стало взірцем для організації навчального процесу.

Статті в педагогічних часописах відбивали стан розвитку та впровадження телебачення в навчальний процес загальноосвітньої школи. У поданій нижче таблиці наведено відомості про кількість публікацій з питань навчального телебачення за досліджуваний період (див. табл. 1).

Таблиця 1

**Кількість публікацій
з питань навчального телебачення**

Назва журналу	Кількість публікацій*			
	50-ті роки ХХ ст.	60-ті роки ХХ ст.	70-ті роки ХХ ст.	80-ті роки ХХ ст.
Радянська школа (засновано 1922 р.)	1	17	27	11
Українська мова та література в школі (засновано 1951 р.)	0	0	12	24
Початкова школа (засновано 1969 р.)	–	–	4	2
Русский язык и литература в школах УССР (засновано 1976 р.)	–	–	2	8

* В одній праці могло розглядатися кілька питань.

Автори публікацій детально обговорювали теоретичні та методичні питання, переваги та недоліки навчального телебачення, окреслювали шляхи його подальшого розвитку в країні.

У 1959 р. в «Радянській школі» було надруковано статтю В.П. Ружейнікова, в якій викладені результати чотирирічного експерименту кафедри педагогіки Одеського педагогічного інституту іноземних мов із застосування телебачення в навчальному процесі [1]. У продовження цієї теми в 1961 р. вийшла в світ публікація «Навчальні кінофільми в телевізійних передачах», автором якої був співробітник Одеського обласного інституту удосконалення кваліфікації вчителів Р.П. Векслер [2]. В експерименті Одеського педінституту іноземних мов брали участь працівники телецентру Одеського електротехнічного інституту зв'язку, викладачі педагогічного інституту, методисти міських методичних секцій викладачів, працівники інституту удосконалення кваліфікації вчителів, викладачі шкіл.

Групи постановників на чолі з методистом-педагогом готували телевізійні передачі. Інститут удосконалення кваліфікації вчителів та міські методичні кабінети працювали над методичними розробками, сценаріями постановок. Для всіх шкіл міста й області складався на навчальне півріччя єдиний розклад телепередач. У розкладі були вказані дата, час, предмет, тема передачі або телеуроку, хто з методистів проводитиме заняття тощо. Викладачі, в свою чергу, готували до такого уроку учнів та клас. Для проведення телеуроків клас треба було обладнати телеприймачем, а вікна – затемнити. Важливо, що зміст телепередач повністю відповідав навчальній програмі та був розрахований на певний вік учнів.

Редакція передач уважно стежила за відбором високоякісного матеріалу, щоб діти могли побачити рідкісні експонати, ознайомитися з виробничими процесами – доменним, виготовлення алюмінію тощо, що в звичайних умовах уроку зробити неможливо.

Від типу та мети уроку залежала методика телевізійного уроку. Так, на уроках ознайомлення з новою темою телебачення можна було використовувати 2–5 хв, під час повторення навчального матеріалу – упродовж усього уроку.

В.П. Ружейніков радив учителям, які проводимуть урок із використанням телевізора, починаючи з перевірки виконання домашнього завдання, а потім переходити до перегляду телепрограми. Якщо під час передачі необхідно було пояснити учням те чи інше питання, то телецентр припиняв програму, а після пояснення продовжував її трансляцію. Такі перерви обов'язково передбачалися методичною розробкою уроку.

На думку В.П. Ружейнікова, проведений експеримент показав, що ефективними були телевізійні уроки з літератури, історії, географії, природознавства та праці. А використання телепередач на уроках з рідної та іноземної мов, арифметики, хімії виявилось недоцільним. Однією з причин цього була відсутність кольорових екранів. У зв'язку з цим на уроках хімії, наприклад, не було можливості відтворити хімічні реакції, які відбувалися на виробництві, в природі [1, с. 50].

Дослідники експерименту вважали, що телебачення мало допомогти і в естетичному вихованні школярів. Через брак спеціалістів у багатьох школах на той час не було можливості слухати лекції з історії та теорії музики і живопису, у деяких школах взагалі не було вчителів співів. А телевізійні передачі давали змогу учням разом з кваліфікованим викладачем співати пісні та вчити нові [1, с. 52]. Трансляція навчального процесу по телебаченню сприяла підвищенню кваліфікації педагогів та обміну досвідом кращих учителів.

Для подолання труднощів у використанні телебачення проводилася роз'яснювальна та підготовча робота зі створення навчальних телепередач, встановлювалися додаткові дні для проведення

спеціальних передач. До їх створення залучали досвідчених учителів шкіл, науковців, викладачів кафедр педінститутів. У журналах і газетах широко висвітлювали досвід застосування телебачення в навчальному процесі.

З кожним роком збільшувалися можливості застосування телебачення в навчанні. На кінець 1959 р. в Україні було налагоджено роботу телецентрів у Києві, Львові, Дніпропетровську, Одесі та інших містах. З появою пересувних та переносних камер можливим стало проведення репортажів з вулиць, майданів, наукових кабінетів, лабораторій, шкіл, музеїв.

Протягом 1960/61 навчального року Одеською студією телебачення було підготовлено понад 30 телепередач на різні теми для учнів загальноосвітніх шкіл. Юні глядачі листувалися з працівниками телестудії, писали відгуки на телевізійні передачі, надсилали свої малюнки, оповідання та вірші [2, с. 52].

З жовтня 1962 р. телепередачі для школярів стала транслювати Київська студія. Програми були розраховані на учнів молодшого, середнього та старшого шкільного віку. Передачі проводилися відповідно до навчального плану з окремих предметів: літератури, історії, географії тощо.

Створювалися також телевізійні програми і для студентів вечірніх та заочних відділів. Основним завданням таких передач було допомогти студентам оволодіти матеріалом без участі викладача. Особливу роль відіграла навчальна телепередача в ознайомленні студентів із сучасними методами дослідження, з приладами, які були не в кожному ВНЗ: спектрографами з високою дозвільною спроможністю, електронними мікроскопами, обчислювальними машинами тощо [3, с. 68].

З подальшим розвитком навчального телебачення в шкільній практиці виникла потреба відшукувати найбільш доцільні форми передач, готувати сценаристів, вчителів, спеціалістів у цій галузі. В організації навчального телебачення ще не було єдиних методичних вимог, розроблених на основі узагальнення досвіду і спеціальних досліджень, тому часто передачі мали строкатий характер і за своєю композицією, і з погляду методичного, і навіть за цільовою настановою. Виникла необхідність, щоб у розробленні проблем навчального телебачення брали участь психологи, лікарі-гігієністи. Їхнім завданням було наукове обґрунтування вимог до змісту та естетичної насиченості навчальних передач; вивчення питання щодо величини телеекранів у класі тощо.

Впровадження в навчальний процес телебачення висувало також нові вимоги до працівників кафедр педагогіки ВНЗ, інститутів удосконалення кваліфікації вчителів та педагогів-практиків. Питання використання телебачення на уроці, в позакласний час, в підготовці домашніх завдань потребували серйозної дослідницької та експериментальної

роботи. На той період в цьому напрямі було зроблено ще дуже мало.

Спільні зусилля працівників телестудій, учителів, викладачів педагогічних інститутів та науковців були запорукою успішного розвитку навчального телебачення [там само, с. 69].

Необхідність широкого впровадження технічних засобів навчання в освітній процес, які ставали помічниками педагога у досягненні мети підвищення якості знань учнів, доводили численні педагогічні дослідження, досвід кращих учителів. Питання про застосування ТЗН у навчально-виховному процесі були предметом систематичного обговорення на засіданнях педагогічних рад, предметних і методичних комісій, виробничих нарад тощо. На кінець 60-х років ХХ ст. педагогічні колективи шкіл набули значного досвіду із застосування ТЗН. До 1970 р. навчальні заклади були оснащені багатьма технічними засобами – кіноапаратами, телевізорами, радіоприймачами, магнітофонами тощо [4, с. 82].

Аналіз публікацій 70–80-х років ХХ ст. дає змогу зазначити, що в цей час збереглися й набули подальшого розвитку тенденції, які виникли в попередні десятиріччя – використання засобів наочності, технічних засобів навчання, телебачення в навчальній та виховній роботі закладів освіти.

Як свідчать кількісні показники, наведені у таблиці 1, у 70–80-ті роки ХХ ст. відбулося значне збільшення кількості публікацій з питань навчального телебачення порівняно з 60-ми роками. Дещо змінилося спрямування публікацій. Якщо у 60-ті роки увага фахівців, які досліджували проблему засобів навчання, здебільшого була сконцентрована на техніці екранізації та ілюстрації навчального процесу в середній школі, використання телебачення та кіно в навчально-виховному процесі, то в 70–80-х роках педагогічну громадськість уже цікавили питання психолого-педагогічних, санітарно-гігієнічних вимог щодо використання телебачення на уроці та в позакласний час. У часописах почали публікуватися тематичні плани та анотації, у планах зазначалися день та час виходу телевізійних передач.

На початку 70-х років ХХ ст. в українських школах масово розпочався перехід на кабінетну систему навчання, поштовхом для його започаткування і розвитку стала практика роботи кращих шкіл республіки. Для забезпечення роботи за кабінетною системою школа на 1000–1300 учнів повинна була мати 27–30 кабінетів. Обов'язковими були шість навчальних кабінетів: фізичний, хімічний, біологічний, історії та суспільствознавства, російської мови і літератури, української мови та літератури. Кожен такий кабінет потрібно було обладнати фільмоскопом, епідіаскопом, кодоскопом, кіноапаратом, телевізором, магнітофоном, програвачем тощо [5, с. 102].

У 1975 р. Міністерство освіти УРСР та Держкомітет Ради міністрів УРСР по телебаченню і радіомовленню постановили забезпечити в усіх школах республіки приймання телесигналу для перегляду

навчальних передач під час уроку та підвищувати ефективність використання їх у педагогічному процесі. Так, питання навчального телебачення мали відобразитися в планах роботи шкіл, педагогічних рад, шкільних предметних методичних об'єднань тощо [3, с. 68]. Згідно з постановою, у школах почали складати розклад занять з урахуванням стабільної сітки телевізійних передач, в якій за певними днями тижня були закріплені передачі з різних шкільних предметів. Було налагоджено випуск телевізорів з діагоналлю екрана 430 мм і 530 мм, які забезпечували достатню на той час яскравість і чіткість зображення [6, с. 68]. Відпала потреба затемнювати вікна, адже всі передачі відтворювалися через екран телевізора в умовах звичайного освітлення. Навчальні передачі трансливалися майже з усіх шкільних предметів.

У «Радянській школі» систематично друкувалися календарні плани та анотації телепередач з української та російської мови і літератури, історії, суспільствознавства, фізики. У журналах «Українська мова та література в школі» і «Русский язык и литература в школах УССР» на кожне півріччя навчального року друкувалися календарні плани та анотації телепередач з мов та літератур, де зазначалися тема, клас і дата проведення уроку. Ознайомившись з анотацією, вчитель повинен був повідомити учням план передачі. Під час передачі вчитель звертав увагу учнів на основне, паузи давали змогу зробити відповідні записи. Після закінчення передачі працювали над закріпленням матеріалу уроку, підбивали підсумки.

Телепередачі для школярів здебільшого були присвячені морально-етичним проблемам («Відгукніться, сурмачі!», громадській і творчій активності, суспільно корисній праці школярів. Трансливалися також передачі конкурсного типу, олімпіади, вікторини («Вперед, хлопчачки!», «Загадки та відгадки») тощо [7, с. 53].

Лікарі-гігієністи висували вимоги щодо перегляду телевізійних передач, бо телебачення – активний подразник, а перегляд передач пов'язаний зі значним напруженням уваги, навантаженням на зорові та слухові аналізатори. Обов'язковою вимогою було врахування якості зображення під час телепередачі, часу та тривалості перегляду, освітленості приміщення, розміщення школярів під час перегляду. Не можна було дивитися на екран у повній темряві. Світло від вікон та електричних ламп не мало засвічувати екран. Встановлювати телевізор необхідно було на рівні очей глядачів або трохи вище. Для зняття зорового напруження школярам радили час від часу змінювати напрям погляду. Лікарі звертали увагу на те, що надмірний перегляд телевізійних передач може негативно впливати на розвиток учнів, призвести до телеманії, пасивного, споглядального сприймання. Це може спричинити перевантаження нервової системи, загальну перевтому, головні болі, короткозорість. Так, тривалість переглядів для учнів молодших класів становила 1

годину, а дивитись передачі рекомендувалося не частіше, ніж 2–3 рази на тиждень [там само, с. 57].

Нових дидактичних можливостей надав учителям відеозапис. Телевізійна передача зазвичай не повторюється, а за допомогою відеомагнітофона на відеоплівку записувалися навчальні передачі, кінострічки, проведення дослідів, телепередачі або окремі телеуроки. У потрібний момент уроку можна було продемонструвати учням відеозапис на телеекрані, що ставав необхідним для здійснення навчальних та виховних цілей.

У 80-х роках ХХ ст. телебачення надійно увійшло до системи виховання підростаючої особистості. На думку Л. Чашка, за короткий період воно перетворилося на самостійний, найбільш масовий вид мистецтва, стало найважливішим фактором суспільного життя, засобом впливу на мільйони людей [там само, с. 52]. Удосконалювалася телевізійна техніка, яка включала різноманітну проєкційну апаратуру, відеомагнітофон, електронну указку, розроблялися педагогічні основи організації та застосування телебачення на уроках і в позакласний час [8, с. 66].

В Одеському педагогічному інституті ім. К. Д. Ушинського для студентів 4–5 курсів фізико-математичного факультету було введено спецкурс «Навчальне телебачення на заняттях фізики». Програма спецкурсу була розрахована на 12 годин лекцій та 20 годин практичних занять. На лекціях розглядалися питання появи телебачення в різних країнах світу, його специфічні виховні можливості, вимоги до обладнання. Практичні заняття присвячувалися підготовці майбутнього вчителя до уроків із застосуванням телебачення, плануванню таких уроків, використанню телебачення у поєднанні з іншими засобами навчання тощо. Значна увага приділялась особливостям сприйняття навчальних передач, роботі з телевізійною інформацією, впливу телебачення на розвиток оперативної і постійної пам'яті учнів [9, с. 74].

Отже, аналіз публікацій [1–10] щодо використання телебачення як складової навчального процесу свідчить, що телебачення міцно увійшло в навчальну практику, стало помічником учителя, своєрідним інструментом унаочнення, ефективність якого цілком залежала від майстерності педагога, від методичної доцільності його застосування. Порівняно з навчальними кінофільмами, телевізійні передачі мали деякі переваги: забезпечували своєчасний перегляд фільму, користуватися телевізором було значно легше, ніж кіноапаратом. Приймання телепередачі відбувалося у більш сприятливих умовах – можна було працювати при звичайному денному світлі, що давало змогу, дивлячись передачу, записати її план, запитання і практичне завдання, зробити короткі нотатки, зарисовки. Учитель добре бачив обличчя учнів, помічав їхню зацікавленість, увагу, втому чи байдужість, одразу ж реагував на їхню поведінку реплікою чи поглядом [10, с. 69].

Телепередачі будувалися відповідно до програми вивчення предмета, методики занять, інтересів учнівської аудиторії, а їхній зміст був зрозумілим і

захоплюючим. У телепередачах застосовувалися різноманітні засоби унаочнення: діаграми, фотографії, схеми, діапозитиви. Телеуроки та телелекції надавали можливість глядачам віртуально відвідати музеї, лабораторії, потрапити в недоступні для безпосереднього спостереження куточки природи тощо. Проводитися такі передачі повинні були лише вчителями [3, с. 65].

Крім уроку, телепередачі були розраховані й на позаурочну самостійну роботу учнів, заняття факультативів, гуртків, секцій, клубів. Вчителі вважали телепередачі корисними, цікавими, вказували на інтерес учнів до них. Кращі телевізійні передачі для учнів сприяли їх залученню до важливих патріотичних справ, спонукали до серйозних роздумів про життя, виховували високі моральні почуття та естетичні смаки.

Перспективними напрямками подальших досліджень є глибокий аналіз та узагальнення досвіду використання різноманітних технічних засобів навчання, що допоможе знайти правильні шляхи розв'язання багатьох сучасних проблем, пов'язаних із поширенням нових інформаційних технологій в навчанні.

Література

1. Ружейніков В.П. Використання телебачення у навчальних цілях / В.П. Ружейніков // Рад. шк. – 1959. – №5. – С. 49–53.
2. Векслер Р.П. Навчальні кінофільми в телевізійних передачах / Р.П. Векслер // Рад. шк. – 1961. – №10. – С. 51–52.
3. Яковлева О.Д. Навчальне телебачення як екранний засіб унаочнення / О.Д. Яковлева // Рад. шк. – 1963. – №3. – С. 65–69.
4. Ніколаєнко І.В. Ширше впроваджувати ТЗН / І.В. Ніколаєнко // Рад. шк. – 1971. – №2. – С. 79–85.
5. Федорук О.Д. Нове у використанні ТЗН / О.Д. Федорук // Рад. шк. – 1976. – №2. – С. 102–104.
6. Комендант С.В. Організаційно-методична робота з навчального телебачення / С.В. Комендант // Рад. шк. – 1979. – №10. – С. 68–70.
7. Чашко Л.В. Телебачення – важливий засіб виховання / Л.В. Чашко // Початкова школа. – 1977. – №2. – С. 52–58.
8. Редько Г.Б. Деякі особливості сприймання передач навчального телебачення / Г.Б. Редько // Рад. шк. – 1980. – №3. – С. 66–69.
9. Редько Г.Б. Підготовка майбутніх учителів до застосування навчального телебачення в шкільній практиці / Г.Б. Редько // Рад. шк. – 1982. – №1. – С. 74–76.
10. Векслер Р.П. Навчальні передачі Одеської телестудії / Р.П. Векслер // Рад. шк. – 1963. – №3. – С. 69–74.

У статті представлено результати аналізу змісту публікацій фахових педагогічних видань України 50–80-х років ХХ ст., присвячених питанням застосування навчального телебачення в освітньому процесі, визначення типових проблем, пов'язаних із запровадженням навчального телебачення, та шляхів їх розв'язання. Зроблено акцент на тому, що досвід педагогів 50–80-х років ХХ ст. є цінним для сьогодення в умовах швидкого поширення нових інформаційних технологій навчання.

Ключові слова: технічні засоби навчання, наочність уроку, навчальне телебачення, телеурок, телевізійна передача, телевізор.

Елена КРУТЬКО

Учебное телевидение: взгляд в прошлое (На материалах специализированных педагогических изданий Украины 50–80-х годов ХХ в.)

В статье представлены результаты анализа содержания публикаций специализированных педагогических изданий Украины 50–80-х годов ХХ в., посвящённых вопросам использования учебного телевидения в образовательном процессе, определения типичных проблем, связанных с внедрением учебного телевидения, и путей их решения. Сделан акцент на том, что опыт педагогов 50–80-х годов ХХ века является особенно ценным сегодня, в условиях быстрого распространения новых информационных технологий обучения.

Ключевые слова: технические средства обучения, наглядность урока, учебное телевидение, телеурок, телевизионная передача, телевизор.

Olena KRUTKO

Educational television: there is a retrospect (Materials of professional pedagogical editions of Ukraine in the 50–80th years of the XX century)

The article presents the results of analysis the contents of publications of professional pedagogical editions of Ukraine in the 50–80th years of XX century, devoted to the problems of use of educational television in an educational process. The article also shows the determination of typical problems, related to introduction of educational television, and ways of their solution. Teachers' experience of the period is valuable for the present in the conditions of fast diffusion of new learning information technologies.

Keywords: technical means of learning, visual aids, educational television, television lesson, TV program, television set.

Анотації

Олена КРУТЬКО

Навчальне телебачення: погляд у минуле (На матеріалах фахових педагогічних видань України 50–80-х років ХХ ст.)